

Петруха С.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри менеджменту в будівництві
Київського національного університету будівництва і архітектури*

Петруха Н.М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту в будівництві
Київського національного університету будівництва і архітектури*

Демидьонук І.А.

*аспірант
Державної навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління»*

Тарасенко М.І.

*аспірантка
Державної навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління»*

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-255-8-2>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ДОВОЄННЕ КООРДИНУВАННЯ СИСТЕМ ПРИЙНЯТТЯ КЛАСТЕРНИХ РІШЕНЬ

Анотація

Розглянуто теоретико-практичні питання формування передумов сталого розвитку сільських територій в умовах реалізації реформи децентралізації задля розроблення стратегії диверсифікованого розвитку сільських територій. Розкрито та обґрунтовано роль децентралізації влади в активізації впровадження сучасних принципів економічного реформування сільських територій. Висвітлено соціально-економічні аспекти розвитку сільських територій в умовах децентралізації, особливості організації життєдіяльності сільських територій та формування потенціалу для розвитку.

Ідентифіковано ризики та загрози соціально-економічного розвитку сільських територій. Окреслено основні проблемні питання, що можуть стримувати розвиток сільських територій на засадах сталості. Обґрунтовано шляхи забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні. Акцентовано увагу на тому, що для підвищення ефективності управління розвитку сільських територій необхідним є формування цілісного бачення відповідних заходів, чітких критеріїв їх оцінювання та прогнозування їх впливу на соціально-економічний розвиток територій.

Здійснено аналіз теоретичних підходів для визначення сутності та змісту поняття «сільські території». Запропоновано власне визначення

категорії «сільські території». Підтверджено, що дефініція «сільська територія» є багатоаспектною та розглядається по-різному. Зроблено висновки, що для забезпечення переходу розвитку сільських територій на засади сталості в умовах адміністративно-територіальної реформи та децентралізації владних повноважень визначальним є розроблення та вибір ефективної моделі із забезпечення сталого розвитку. Необхідність запровадження такої моделі полягає в її системності, врахуванні всіх чинників та важелів, що сприятимуть подальшому розвитку сільських територій, підвищення рівня добробуту мешканців громади.

Вступ. Сільські території мають значний природний, демографічний, економічний та історико-культурний потенціал і за умови його раціонального використання здатні внести вагомий вклад у вирішення ключових проблем соціально-економічного розвитку регіону. Організація розвитку сільських територій вимагає вдосконалення системи розподілу функцій та повноважень центральної і місцевої влади щодо управління розвитком сільських територій та побудови ефективних форм управління аграрним сектором.

Реформа децентралізації має безпосереднє відношення до розвитку та оптимального використання ресурсного потенціалу сільських територій. Децентралізація стала інструментом формування дієвої структури органів місцевого самоврядування з елементами гнучкості та відкритості, що сприяє посиленню ролі громад у прийнятті представницьких рішень.

Спроможність місцевих громад керувати власними справами та поглиблення співпраці між центральними та місцевими органами влади є передумовою для оперативнішого реагування на потреби і пріоритети мешканців окремої громади, врегулювання значного переліку економічних та соціальних питань (зокрема, формування нових робочих місць, забезпечення захисту довкілля).

Однак, органи місцевого самоврядування в сільських територіях зіштовхуються з рядом проблем (міграції населення через безробіття, обмежений доступ до соціальної та культурної інфраструктури), які посилюють процеси звуження та позбавлення можливостей задоволення соціальних та економічних потреб сільського населення, посилюють нерівності у доступі до соціальних благ. Саме тому важливого значення набуває дослідження впливу процесів децентралізації на фінансування потреб сільських територій.

Проблематика розвитку аграрного сектору, сільських територій та підвищення ефективності функціонування вітчизняного АПК залишається однією з найактуальніших тем дослідження, що обумовлено основними пріоритетами економічної політики України. Питання розвитку сільських територій досліджується в працях таких вітчизняних вчених, як: В. Борщевський, П. Гайдуцький, В. Геєць,

С. Гудзинський, В. Крупін, І. Куліш, П. Лисенко, І. Лукінов, М. Малік, В. Міщенко, О. Могильний, О. Онищенко, П. Саблук, М. Сахацький, В. Терещенко, В. Трегобчук, А. Третяк, Л. Шепотько, В. Юрчишин, К. Якуба, В. Якубів.

Роль органів державної влади та місцевого самоврядування у забезпеченні сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень, реалізації реформи міжбюджетних відносин – у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів та практиків, серед яких, зокрема, вагомий внесок у формування національної регіональної політики та соціально-економічної політики на рівні органів місцевого самоврядування внесли такі вчені та практики як Г. Калетнік, А. Мазур, В. Бондаренко, В. Борщевський, В. Волошин, Я. Жаліло, О. Шевченко, В. Романова, А. Лелеченко, О. Васильєва, В. Куйбіда, М. Плотнікова, В. Россоха, Д. Одреш, Дж. Бекаттіні, М. Вільямс, В. Елснер, Г. Кергел, Б. Люндваль, Ф. Малерба, М. Портер, М. Превезер, Т. Роеландт, С. Розенфельд, М. Стопер, М. Фельдман.

Беручи до уваги та враховуючи значний доробок вітчизняної економічної науки щодо розвитку сільських територій в умовах процесу децентралізації влади в Україні, місцевого розвитку і благоустрою окремих територіальних громад, визначення сутності та змісту поняття «сільські території», потребує подальшого поглибленого дослідження розкриття основних змін інституціонально-регуляторних полюсів та систем прийняття кластерних рішень щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах реформування адміністративно-територіального устрою України та міжбюджетних відносин на засадах децентралізації, а також розкриття змісту основних напрямів та тенденцій розвитку сільських територій в умовах адміністративно-територіальної реформи та децентралізації владних повноважень.

1. Глокальні координати стратегування сталого розвитку сільських територій в довоєнній інституціонально-регуляторній парадигмі

Трансформація економіки України обумовлює подальший розвиток сільських територій. Розвиток сільських територій наразі є одним із найважливіших викликів як для України, так і світової спільноти. «Цілі сталого розвитку» [58] (Ціль № 2 «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» та № 3 «Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці»), ухвалені на період від 2015 до 2030 рр., визначають необхідність трансформації соціально-економічного устрою на сільських територіях.

Окрім того оскільки агропромисловий комплекс України, базовою складовою якого є сільське господарство, створює близько 18 % валової доданої вартості України [36] і є одним з основних бюджето-формувальних секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України за останні роки становить у середньому 12 %, а у товарній структурі експорту – понад третину, це підсилює необхідність і важливість створення належних соціально-економічних умов комплексному розвитку сільських територій.

Україна – велика аграрна держава, площа орних земель якої дорівнює понад 25 % площі орних земель Європейського Союзу. Сільське господарство історично є одним з основних секторів економіки України, частка якого у ВВП країни у 2017 та 2018 рр. становила приблизно 10,1 %. Обсяг експорту сільськогосподарської та харчової продукції з 2012 по 2018 рр. зріс з 20 % до 40%, і цей сектор є основним джерелом надходження іноземної валюти. Ці умови роблять Україну унікальною з точки зору аграрного потенціалу [56].

У 2010 році Уряд України схвалив Концепцію Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [37]. Метою Концепції стійкого розвитку сільських територій стало з'ясування та аналіз ключових проблем їх розвитку, задіяння важелів соціально-економічного та управлінського характеру, спрямованих на досягнення якісно нового рівня розвитку села, який забезпечує комплексне вирішення економічних, соціальних та екологічних завдань, ефективну реалізацію соціального, природно-ресурсного та транскордонного потенціалу сільських територіальних громад з метою підвищення стандартів якості життя сільського населення. Концепцією було визначено цілі державної політики стійкого розвитку сільських територій України до 2020 року (рис. 1).

Розвиток сільських територій, підвищення ефективності формування та використання їх відтворювального потенціалу знаходиться в полі зору як вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, так і органів влади та управління. У цій сфері є ряд проблем і негативних тенденцій, які, як наслідок, знижують рівень добробуту мешканців громади – відносний рівень бідності становить 34 та 23 % сільських домогосподарств отримують дохід нижче прожиткового мінімуму.

До основних причин, що призвели до такого стану можна віднести:

- концентрацію господарської діяльності в приміських територіях і, як наслідок, зменшення можливостей розвитку сільських територій;
- продовження кризових явищ в агропромисловому секторі, «відтік» та нестача висококваліфікованих кадрів у сільській місцевості;
- нерозвиненість та зношеність соціальної та інженерної інфраструктури у сільських територіальних громадах;
- посилення деструктивних демографічних процесів, руйнування сформованої системи розселення, деградація земель.

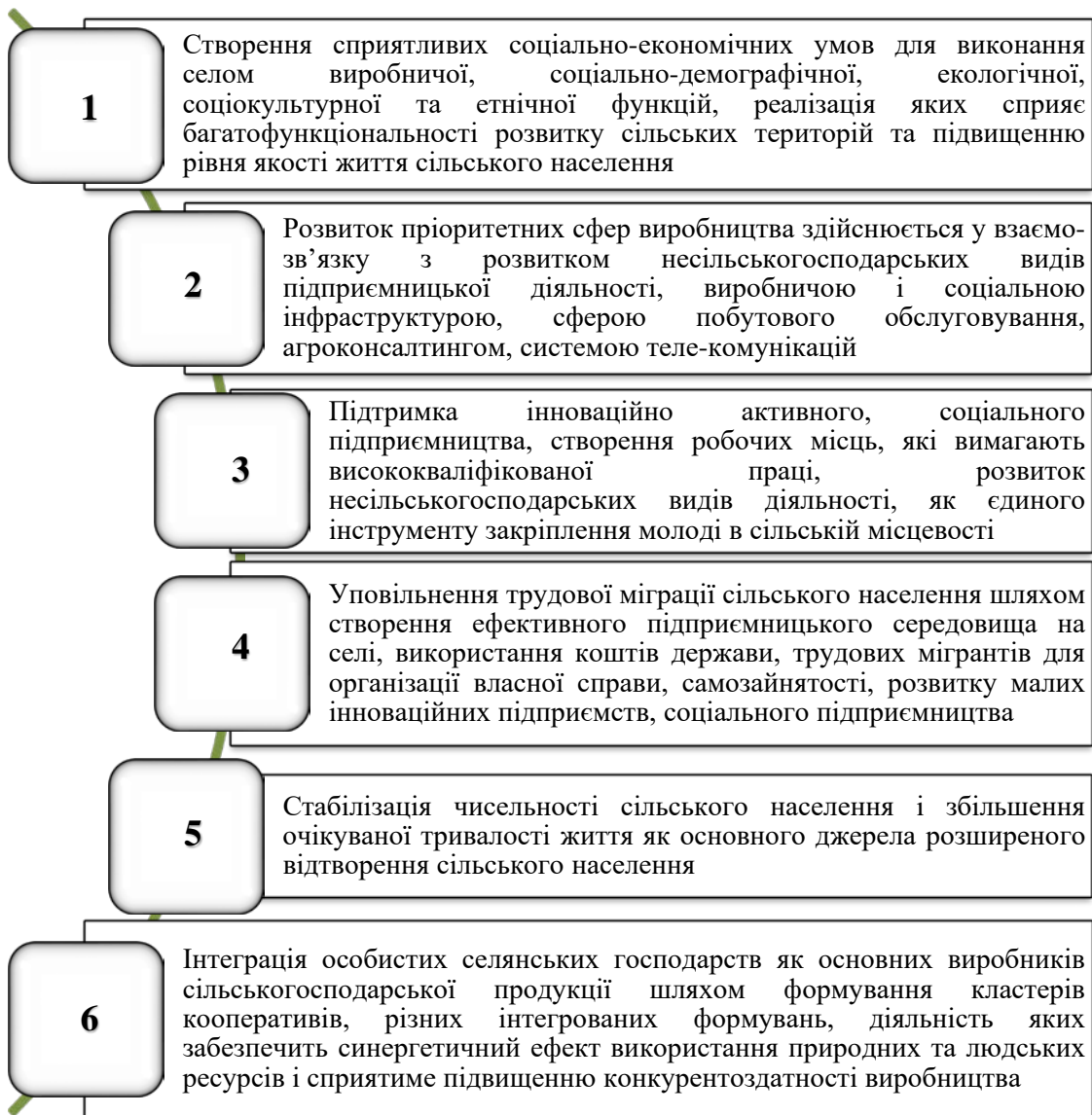

Рис. 1. Цілепокладання державної політики стійкого розвитку сільських територій України до 2020 р.

Джерело: [19–20; 37]

Сировинна зорієнтованість економіки, погіршення соціально-демографічної ситуації в селах, посилення монополізації аграрного ринку, тіньовий обіг земельних ресурсів спричиняють те, що більшість сільського населення не бере участі у розподілі і використанні матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування, що, як наслідок, створює конфлікт між бізнесом і сільськими (селищними) громадами і позбавляє останніх ключового джерела розвитку громади – доданої вартості і по суті перетворює їх у сировинного інвестора.

За останнє десятиліття виробництво сільськогосподарської продукції зросло, проте загальний рівень продуктивності аграрного сектору відстає від країн-партнерів. Хоча в сільському господарстві існує потенціал для підвищення урожайності, зокрема багаті природні

ресурси, таке підвищення лише частково зменшить розрив у створенні доданої вартості між Україною та країнами-партнерами. У зв'язку з низькою доданою вартістю в сільському господарстві, харчовій та переробній промисловості стримується зростання рівня експорту в грошовому еквіваленті, що спричинено переважно високою рентабельністю виробництва зернових та олійних культур і незначним обсягом залучення інвестицій у виробництво з вищою доданою вартістю, що пов'язано з невизначеністю введення в обіг земель сільськогосподарського призначення та наявністю несприятливого бізнес-клімату для інвесторів у аграрному секторі [41].

Питання створення належних умов для розвитку суб'єктів малого та середнього сільськогосподарського підприємництва, в т. ч. сімейних фермерських господарств є актуальним для України. На сьогодні в аграрному секторі економіки виробництвом сільськогосподарської продукції займаються як фізичні, так і юридичні особи, близько 49 тис. сільськогосподарських підприємств, а фермерські господарства є переважальною організаційно-правовою формою господарювання в селах і їх частка у загальній чисельності сільськогосподарських підприємств складає 67,6 %. Крім фермерських господарств, сільськогосподарську продукцію виробляють 4 млн. особистих селянських господарств [19].

Станом на 1 жовтня 2020 року в Україні було зареєстровано 47,603 тис. фермерських господарств (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) [3]. Це на 178 одиниць більше, ніж на 1 липня 2020 року і на 1031 більше, ніж у 2019 році. Крім того, станом на 1 жовтня в Україні було зареєстровано 1003 сільськогосподарських виробничих кооперативи, що на 4 одиниці менше, ніж на аналогічну дату торік, та 1279 обслуговуючих – на 19 більше, ніж торік. Найбільша кількість фермерських господарств зосереджена в Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Запорізькій та Одеській областях, а найменша кількість фермерських господарств – у Рівненській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях.

У загальному обсязі сільськогосподарського виробництва (в постійних цінах за 2020 рік) частка виробленої фермерськими господарствами продукції сільського господарства становила 8,7 %, у т. ч. продукції рослинництва – 11,3 %, продукції тваринництва – 2,0 %. В умовах конкуренції фермерські господарства орієнтуються на виробництво продукції, яка користується підвищеним попитом і є найбільш прибутковою, а саме у структурі товарної продукції рослинництва є зернові, зернобобові та технічні культури. В останні роки активно розвивається галузь садівництва та ягідництва. За даними Державної служби статистики України частка сільського, лісового та рибного господарства у валовій доданій вартості (основні ціни) у

2020 році склала 12,1 % (у 2019 році цей показник склав 8,4 %, а у 2015 році – 14,2 %) [60].

Станом на 2020 рік у сільському, лісовому та рибному господарствах в Україні зайнято 2,72 млн. осіб, що складає 17 % усього зайнятого населення. Майже півмільйона з них – наймані працівники. Такий показник зберігається на такому ж рівні впродовж останніх 5 років (табл. 1).

Таблиця 1

**Зайнятість населення України у сільському господарстві
у розрізі областей України*, тис. осіб**

Показники та області	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Усього зайнято	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	16578,3	15915,3
Сільське, лісове та рибне господарства	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4	2721,2
Вінницька	204,7	207,9	205,8	203,7	215,0	225,6	200,5
Волинська	95,9	89,2	79,6	68,0	74,3	81,2	70,3
Дніпро-петровська	106,2	116,6	107,4	106,7	107,4	107,2	102,5
Донецька	208,2	65,2	63,6	62,9	64,1	65,9	60,6
Житомирська	76,8	75,1	73,6	74,8	77,0	76,9	67,6
Закарпатська	129,4	128,9	125,4	126,0	130,8	133,6	127,1
Запорізька	122,0	120,0	122,2	117,8	120,8	129,3	118,2
Івано-Франківська	155,3	159,9	160,1	162,1	168,0	169,5	154,3
Київська	48,4	49,3	47,2	48,8	48,5	48,5	43,7
Кіровоградська	108,6	109,4	103,4	106,0	109,0	114,4	98,7
Луганська	119,6	37,9	38,2	38,0	39,6	40,3	36,5
Львівська	189,2	184,0	191,5	191,5	194,8	191,8	176,0
Миколаївська	134,3	142,5	138,6	137,1	142,5	145,4	133,9
Одеська	163,5	167,9	165,9	158,6	163,2	165,2	148,9
Полтавська	120,6	119,8	120,6	125,9	125,6	129,9	117,2
Рівненська	84,8	86,1	85,5	80,9	85,9	88,4	78,4
Сумська	108,6	103,6	111,9	113,6	116,8	118,9	105,5
Тернопільська	130,0	126,8	132,9	118,4	128,4	137,1	124,1
Харківська	163,0	161,9	167,5	172,1	172,4	176,7	155,5
Херсонська	131,5	128,8	130,3	135,1	136,4	137,9	126,2
Хмельницька	138,1	133,3	137,0	144,2	146,7	150,1	134,7
Черкаська	140,0	144,0	147,2	145,0	146,3	149,8	132,9
Чернівецька	103,0	102,0	108,3	110,7	111,7	111,5	103,6
Чернігівська	106,0	107,0	99,2	108,3	107,9	110,7	99,6
м. Київ	3,6	3,5	3,6	4,5	4,5	4,6	4,7

* Без урахування тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим, м. Севастополя.

Джерело: [8]

В 11 регіонах у галузі зайнято понад чверть населення (Вінницька, Тернопільська, Херсонська, Івано-Франківська, Чернівецька, Миколаївська, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська, Закарпатська

та Чернігівська області). Натомість у Київській, Дніпропетровській та Донецькій областях частка зайнятих у сільському, лісовому та рибному господарствах складає менше 9 % (табл. 2).

Таблиця 2

Зайнятість населення України у сільському господарстві, 2020 р.

Показники та області	Усього зайнятого населення	У тому числі: сільське, лісове та рибне господарства	
	тис. осіб	тис. осіб	частка, %
Україна	15915,3	2721,2	17,1
Вінницька	634,9	200,5	31,6
Волинська	364,1	70,3	19,3
Дніпропетровська	1367,8	102,5	7,5
Донецька	713,7	60,6	8,5
Житомирська	489,3	67,6	13,8
Закарпатська	492,7	127,1	25,8
Запорізька	707,3	118,2	16,7
Івано-Франківська	548,8	154,3	28,1
Київська	755,7	43,7	5,8
Кіровоградська	362,0	98,7	27,3
Луганська	287,1	36,5	12,7
Львівська	1038,9	176,0	16,9
Миколаївська	479,7	133,9	27,9
Одеська	991,2	148,9	15,0
Полтавська	566,2	117,2	20,7
Рівненська	465,8	78,4	16,8
Сумська	459,9	105,5	22,9
Тернопільська	398,4	124,1	31,1
Харківська	1208,5	155,5	12,9
Херсонська	434,5	126,2	29,0
Хмельницька	505,0	134,7	26,7
Черкаська	504,5	132,9	26,3
Чернівецька	376,5	103,6	27,5
Чернігівська	411,3	99,6	24,2
м. Київ	1351,5	4,7	0,3

* Без урахування тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим, м. Севастополя.

Джерело: [8]

Понад 50 % продукції сільського господарства в Україні дають 10 регіонів: Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Полтавська, Черкаська, Харківська, Хмельницька, Кіровоградська та Чернігівська області. Частка кожного з цих регіонів складає понад 4,5 %, а лідером впродовж 2014–2020 рр. стабільно залишається Вінницька область, частка якої у загальному обсязі продукції сільського господарства у 2020 році склала понад 8 % (з них понад 68 % – продукція рослинництва) [17].

Аграрно-сировинна модель економіки призводить до скорочення діяльності промисловості у сільській місцевості, закриття закладів освіти, охорони здоров'я та соціально-культурної сфери, люди втрачають робочі місця, знижується рівень життя населення. Як наслідок економічно активне населення змінює місце проживання та (або) місце роботи на користь міста або ж взагалі прямує за кордон. Державні заходи підтримки стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та конкуренції в аграрній сфері супроводжуються одночасною оптимізацією закладів освіти, охорони здоров'я та соціально-культурної сфери, що не відповідає інтересам сільського населення і суперечить концепції сталого розвитку сільських територій та в цілому стратегічному курсу економічного зростання України. Це свідчить про те, що потребує корегування підхід до розробки національної політики розвитку сільських територій: перехід від секторального управління розвитком територій до багатофункціональної моделі управління.

За останні 10 років сільська поселенська мережа України постійно скорочувалась і територіально звужувалась. У 2015 році вона була представлена 28 388 поселеннями (включаючи АР Крим). На тлі процесів депопуляції, що охопили сільські території країни з 1979 р. найбільшого скорочення поселенської мережі впродовж 1990–2015 рр. зазнали Київська, Полтавська, Харківська, Чернігівська та Сумська області, найменшого – Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька. В п'яти областях України (Тернопільська, Рівненська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька) сільське населення залишилось домінувати в загальній його структурі з вищими, на жаль, показниками захворюваності та смертності (порівняно з міським населенням) та відповідно нижчою тривалістю життя. Окрім того сільські поселення України нерівномірно розміщені по території країни, їх щільність досягає найвищих значень у Львівській, Тернопільській та Хмельницькій областях, найнижчих – у Херсонській та Луганській [13].

Впродовж 2010–2022 рр. спостерігалось скорочення середньої людності сільських поселень та зниження щільності сільського населення у всіх областях України (за винятком Закарпатської), хоча і різними темпами. Найвища інтенсивність знелюднення спостерігається на сільських територіях Чернігівської та Сумської областей. Основною причиною сучасної трансформації демопопеленської структури є депопуляція населення України, яка відбувається високими темпами в сільській місцевості. Впродовж 2010–2022 рр. населення України зменшилось на 10 %, тоді як сільське – на 14 %, що перевищує відповідні показники міст (зменшення на 8,2 %) [62–63]. Частка сільського населення за цей період зменшилась на 1,5 в.п. (табл. 3).

Динаміка чисельності населення України, 2010–2022 рр.

Станом на:	Тис. осіб			Питома вага сільського населення у загальній чисельності, %
	усе населення	міське	сільське	
01.01.2010	45782,6	31269,2	14513,4	31,7
01.01.2011	45778,5	31411,6	14336,9	31,3
01.01.2012	45633,6	31380,9	14252,8	31,2
01.01.2013	45553,0	31378,6	14174,4	31,1
01.01.2014	45426,2	31336,6	14089,6	31,0
01.01.2015	42929,3	29673,1	13256,2	30,9
01.01.2016	42760,5	29584,9	13175,6	30,8
01.01.2017	42584,5	29482,3	13102,2	30,8
01.01.2018	42386,4	29371,0	13015,4	30,7
01.01.2019	42153,2	29256,7	12896,5	30,6
01.01.2020	41732,8	28900,6	12832,2	30,7
01.01.2021	41588,4	28959,5	12628,8	30,4
01.01.2022	41167,3	28693,7	12473,6	30,3

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

Джерело: [19; 51; 54]

Впродовж останніх років деякі регіони наблизилися до демографічної кризи, найбільших втрат зазнають сільські території, оскільки нагальною є проблема обезлюднення таких територій. У 2018 році найвищі загальні коефіцієнти смертності мають Чернігівська (19,1) та Полтавська (16,8) області; найнижчі – м. Київ (11), Закарпатська (12,2) та Чернівецька (12,4) області. Висока смертність у регіонах (насамперед на сільських територіях) часто визначається важкодоступністю та низькою якістю послуг у сфері охорони здоров'я, недостатністю профілактичних заходів із запобігання смертності від серцево-судинних, онкологічних та інших захворювань, погіршенням екологічної ситуації [30]. За динамікою трансформаційних змін впродовж 1990–2020 рр. сільські демопоселенські структури областей можна об'єднати у декілька груп (табл. 4).

Окрім цього, в Україні зберігаються суттєві відмінності в основних показниках природного відтворення населення сільських і міських поселень. Рівень народжуваності у сільській місцевості вищий, ніж у містах (відповідний коефіцієнт становить 9,9 та 9,2 %), разом з тим основний вплив на формування природного руху сільського населення здійснює високий коефіцієнт смертності, який у 1,3 рази перевищує аналогічний показник для міст. Спостерігається поступове збільшення темпів природного убутку сільського населення, яке залишається доволі

високим у порівнянні з містами, обумовлюючи випереджальні темпи депопуляції сільського населення (табл. 5).

Таблиця 4

**Групи областей за динамікою трансформаційних змін
впродовж 1990–2020 рр.**

Назва групи	Характеристика групи	Області
Група 1	Велике зниження середньої людності сіл у діапазоні 18,1–39,6 % та значне зменшення їх загальної кількості на 1,9–6,5 %	Житомирська, Кіровоградська, Київська, Луганська, Полтавська, Сумська, Харківська, Чернігівська
Група 2	Суттєве скорочення середньої людності і невелике (0,2–0,1 %) зменшення поселенського потенціалу	Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Хмельницька
Група 3	Відносно рівномірне зменшення середньої людності поселень та їх кількості	Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська

Джерело: [3]

Таблиця 5

**Народжуваність, смертність та природний приріст (скорочення)
населення за типом поселень в Україні у 2010–2020 рр.
на 1000 осіб наявного населення**

Роки	Міські поселення			Сільська місцевість		
	кількість живонародж ень	кількість смертей	природний приріст, скорочення (–)	кількість живонарод- жень	кількість смертей	природний приріст, скорочення (–)
2010	10,4	13,7	–3,3	11,9	18,6	–6,7
2011	10,5	13,1	–2,6	12,1	17,7	–5,6
2012	10,9	13,1	–2,2	12,6	17,7	–5,1
2013	10,5	13,2	–2,7	12,3	17,7	–5,4
2014	10,2	13,2	–3,0	12,2	18,1	–5,9
2015	10,4	13,2	–2,8	11,3	18,0	–6,7
2016	10,0	13,2	–3,2	10,8	17,6	–6,8
2017	9,2	13,0	–3,8	9,9	17,3	–7,4
2018	8,5	13,4	–4,9	9,2	17,5	–8,3
2019	7,9	13,4	–5,5	8,5	17,2	–8,7
2020	7,5	14,8	–7,3	8,5	18,1	–9,6

Джерело: [3]

Отже, впродовж 2010–2020 рр. в Україні зростає частка сільських поселень із виснаженим соціально-демографічним потенціалом та обмеженими можливостями ведення продуктивної економічної

діяльності у сільських територіях. Хоча останні чотири роки мали негативне тенденційне забарвлення.

2. Онтогенез сільських територій в умовах децентралізації та регуляторної кластеризації

Діяльність сільської територіальної громади, як певного координатора суспільно значущої діяльності на рівні поселень, та інституціоналізація механізму збереження їхнього соціально-економічного потенціалу позитивно впливатимуть на розвиток сільських територій. Зміст розвитку сільських територій полягає у [59]: «...обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку, щоб від покоління до покоління не знижувався рівень якості та безпеки життя людей, як і не погіршувався стан довкілля, і відбувався соціальний прогрес, який задовольняє потреби кожної людини». Децентралізація публічної влади створила нові можливості для місцевого самоврядування; сприятиме удосконаленню регіональної політики, здатності регіональних органів державної влади, органів місцевого самоврядування розширенню спектрів застосовуваних методів управління соціально-економічними процесами, активізації місцевого населення в пошуку шляхів залучення позабюджетних (альтернативних) коштів для забезпечення розвитку сільських територій.

Досліджуючи проблеми та перспективи розвитку сільських територій в умовах децентралізації, у першу чергу слід зазначити, що розвиток сільських територій – це спосіб господарювання у сільських територіях, який задовольняє соціальні, економічні та екологічні потреби сільського населення.

Роль децентралізації системи управління в процесах сталого соціально-економічного розвитку сільських територій є визначальною. Одним із головних завдань децентралізації системи управління стало подолання економічної роз'єднаності, дезінтеграційних процесів, асиметрій та диспропорцій розвитку сільських територій, під впливом яких опинилась їх значна частина через незбалансованість та нерегульованість взаємовідносин між державними органами влади та сільськими громадами. І як засвідчив світовий досвід успішна реалізація проектів територіального розвитку, що реалізують територіальні громади, має значний вплив на розвиток економіки регіону та загальну згуртованість. Отже, необхідним є посилення потенціалу територіальних громад України.

Децентралізація влади як частина політики регіонального розвитку держави є однією з визначальних програм реформ в Україні. Вона заклала основи вкорінення інституціональних змін та покращення якості життя громадян та є важливим для продовження галузевих реформ. Завдяки створенню нової системи розподілу влади між центральною та місцевою владою в Україні сьогодні створюється нова система

взаємовідносин між різними гілками влади та новий баланс взаємного контролю [7].

Інструментами багатофункціонального розвитку було визначено диверсифікацію і модернізацію сільської економіки задля пришвидшення структурних змін у сільському середовищі і відкриття простору для реалізації дедалі більше функцій несільсько-господарського призначення, розширення сфери прикладання інтелектуальної висококваліфікованої праці як головної умови закріплення молоді на селі, з якою пов'язується майбутнє села.

Особливості і характер змін інституціонально-регуляторних полюсів та систем прийняття кластерних рішень в умовах сучасних викликів у сільських територіях України є наслідком значної кількості суб'єктивних та об'єктивних аспектів. Розвиток сільських територій України супроводжується низкою складних тенденцій. Це вимагає пошуку нових шляхів удосконалення економічної політики і впровадження сучасних принципів економічного реформування сільських територій. Починаючи з 2014 року значимим трансформаційним рушієм, що визначає напрями соціально-економічного розвитку сільських територій, є децентралізація системи управління, оскільки ефективність управління та регулювання розвитку залежить від взаємодії між центральними державними органами виконавчої влади та місцевою владою, територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади та органами регіонального самоврядування, а також від оптимальної організації влади безпосередньо на рівні місцевого самоврядування.

Створення комфортного та безпечного середовища для життя людини в Україні – це стратегічна мета реформи децентралізації. В Україні реформу децентралізації розпочато у 2014 році з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади [38], Законів України «Про співробітництво територіальних громад» [35], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [29] і змін до Бюджетного [25] і Податкового [27] кодексів – щодо фінансової децентралізації. Цей процес дозволив формувати із застосуванням положень Європейської хартії місцевого самоврядування [6] значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

З метою прискорення проведення адміністративно-територіальної реформи та створення сприятливого нормативно-правового середовища для здійснення процесу децентралізації системи управління було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [29]. У Законі визначено: «механізм рядку об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та надання державної підтримки об'єднаним територіальним громадам» [29]. Прийнятий Закон став основою для розробки «Методики формування спроможних

територіальних громад», у якій викладені практичні положення, що детально визначили процес об'єднання територіальних громад [31].

Реформа децентралізації має безпосередній вплив на розвиток та досягнення оптимального використання ресурсного потенціалу сільських територій, що підтверджує зміст концепції реформи. У Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України 1 квітня 2014 року [38] вагоме місце відведено проблематиці розвитку сільських територій (рис. 2).

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні децентралізація передбачає «...створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень... Органам місцевого самоврядування базового рівня надаються повноваження відповідно до їх кадрового, фінансового, інфраструктурного потенціалу та ресурсів на новій територіальній основі» [29].

У Концепції також зазначено, що: «...для оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою необхідно забезпечити:

- удосконалення системи залучення громадськості до розроблення управлінських рішень і контролю за їх реалізацією;

- визначення достатньої податкової бази, що дасть змогу забезпечити виконання органами місцевого самоврядування власних повноважень з урахуванням об'єктивних критеріїв фінансування державою делегованих повноважень;

- утворення на кожному адміністративно-територіальному рівні представницьких органів місцевого самоврядування з власними виконавчими органами;

- ефективний державний контроль за дотриманням органами місцевого самоврядування вимог Конституції та законів України» [29].

23 січня 2019 року Кабінет Міністрів України затвердив План дій щодо реалізації концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної влади в Україні на період 2019–2021 рр. [34], який складався із семи основних завдань, серед яких: затвердження владою нової територіальної бази для діяльності в громаді; затвердження муніципалітетів усіх регіонів для максимального сприяння добровільному об'єднанню та належності; затвердження нової територіальної основи (моделювання адміністративно-територіального устрою).

Рис. 2. «Вузькі місця» розвитку сільських територій, які планувалось ефективно розв'язати шляхом реалізації реформи децентралізації

Джерело: побудовано на основі [29; 60; 62; 65; 68]

У системі центральних органів виконавчої влади України *Міністерство аграрної політики України* відповідальне за формування та реалізацію державної аграрної політики, державну політику у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, тваринництва, рослинництва, розвитку сільських територій, садівництва, виноградарства, виноробства, хмелярства, харчової і переробної промисловості, технічну політику у сфері агропромислового комплексу та машинобудування для агропромислового комплексу, сільського розвитку, розвитку фермерства, сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарської

дорадчої діяльності, моніторингу та родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, насінництва та розсадництва [24].

Міністерство розвитку громад та територій України (Мінрегіон) здійснює відповідно до законодавства загальну координацію розвитку сільських територій, розробляє та забезпечує виконання за участю інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування програм розвитку сільських територій, розробляє та здійснює заходи, спрямовані на комплексний розвиток сільських територій, і вносить на розгляд Кабінету Міністрів України відповідні пропозиції, також проводить моніторинг стану забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури сільських територій [24].

Мінрегіон впродовж періоду реалізації реформи децентралізації починаючи з 2016 року щороку проводив моніторинг [10] соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад за основними показниками їх соціально-економічного розвитку відповідно до наказу міністерства від 30.03.2016 № 75 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогностичних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади» [32].

Так, за підсумками 2019 року завдяки проведенню реформи децентралізації та запровадженню нових інструментів підтримки розвитку територій у більшості ОТГ зафіксовано зростання за основними показниками, що характеризують економічну та фінансову ефективність їх розвитку. Збільшення кількості підприємств малого та середнього бізнесу в 2019 році спостерігалось у більшості ОТГ Волинської, Івано-Франківської, Київської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Рівненської, Херсонської, Хмельницької та Чернігівської областей. У той же час, у більшості ОТГ Вінницької, Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Кіровоградської, Полтавської, Одеської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Черкаської та Чернівецької областей у минулому році зафіксовано скорочення кількості підприємств малого та середнього бізнесу, порівняно з попереднім роком.

Також у 2019 році спостерігалось збільшення обсягів фінансування проектів регіонального розвитку, що реалізуються на територіях ОТГ Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської областей та збільшення кількості таких проектів у ОТГ Вінницької, Волинської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Черкаської та Чернігівської областей.

Загалом збільшення обсягів капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення спостерігалось у більшості ОТГ Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Рівненської, Хмельницької та Чернігівської областей, а їх

зменшення зафіксовано у ОТГ Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Львівської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернівецької та Черкаської областей.

Отже, децентралізація влади передбачає розширення повноважень сільських громад, а це у свою чергу сприятиме розвитку самоуправління, самоврядності (самоврядування) та посиленню відповідальності за результати соціально-економічної та екологічної діяльності, прозорості, відкритості при розробці та прийнятті рішень, а також залученню ресурсів громади для реалізації проєктів соціально-економічного розвитку сільської території. І для забезпечення стійкого розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади невід'ємною складовою є активне залучення до процесу реалізації реформ усіх суб'єктів незалежно від їх наявного потенціалу.

З цього приводу Ю. Е. Губені та Ю. А. Коверко відзначають, що адміністративно-територіальна децентралізація суттєво змінює не лише ієрархію, побудову й принципи діяльності органів виконавчої влади і місцевого самоврядування на селі, але й суттєво впливає на підприємницьке середовище. У сільській місцевості під впливом децентралізації відбувається модифікація підприємницького середовища. Зміни підприємницького середовища охоплюють не лише реальні зміни «центральної точки» чи ринкових умов функціонування, вони впливають на економічні очікування сільського населення [2].

З початку реалізації на реформу децентралізації було покладено ряд очікувань та сподівань. Організація розвитку сільських територій вимагає вдосконалення системи розв'язання комплексу проблем у сферах розподілу функцій центральної і місцевої влади в моделі управління сільським регіоном розвитку місцевого самоврядування і громади села; побудови ефективних форм управління аграрним сектором; аналізу використання потенціалу розвитку сільських територій; пошуку методів стимулювання працівників; оптимізації використання земельних ресурсів; доступності соціальних послуг і об'єктів соціальної інфраструктури для всіх груп сільського населення; поширення й адаптації локального практичного досвіду [16; 20; 53].

Як відмічає В. С. Дієсперов, адміністративно-територіальна реформа має бути проведена за активної участі сільських громад при врахуванні можливостей, потреб та інтересів кожної. Громади мають одержати повноваження на розпорядження всією територією, яка в земельному обліку розділена між сільрадами. Влада органу місцевого самоврядування має поширитися на всі господарюючі суб'єкти, підприємства та організації, що на його території. Сільська громада має мати на своїй території підприємство, яке стане економічною базою її економіки. Орієнтиром реформування сільської економіки буде організація комунальних підприємств громад із диверсифікованою виробничою й обслуговуючою діяльністю [5].

Необхідність укрупнення районів і громад, а також перерозподіл повноважень були зумовлені роздрібненістю та нечисленністю більшості територіальних громад, що призводило до їх фінансової неспроможності, відсутності резервів і ресурсів для власного економічного розвитку. Громади не мали повноважень і фінансових можливостей розв'язувати нагальні проблеми, а мешканці були позбавлені доступу до мінімально необхідних соціальних та адміністративних послуг, зокрема це очевидно в системі управління, в галузі освіти та охорони здоров'я.

В умовах процесу децентралізації влади з'явилися нові можливості побудови ефективної системи територіальної організації влади, яка базується на принципах субсидіарності, повсюдності і фінансовій самодостатності та перспективи розвитку сільських територій, які проявляються в організації створення у громадах доступних соціальних послуг, адаптації та побудові ефективної форми розвитку аграрного сектору, об'єктів житлово-комунальної, соціальної інфраструктур для всіх груп сільського населення.

Здійснення адміністративно-територіальної реформи, децентралізації влади, бюджетної децентралізації, отримання більших фінансово-економічних повноважень кожна новостворена (об'єднана) територіальна громада постає перед завданням визначення свого подальшого розвитку, пошуку шляхів забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, створення для мешканців території комфортного і безпечного середовища для життя та праці, забезпечити залучення як зовнішніх, так і внутрішніх інвестицій, а також гарантування отримання від цих інвестицій фінансових здобутків.

Специфічні умови природного та соціального середовища сільських територій, виникнення яких супроводжується впливом ідеологічних, політичних, соціальних та економічних факторів на макро- й мікрорівні характеризуються нестабільністю, зростаючою асиметрією і диспропорцією розвитку [22]. Вирішення таких проблем потребує певних соціально-економічних та адміністративних впливів для управління розвиваючою сукупністю.

Основна мета багатофункціонального сільського розвитку – підвищити зв'язок і зменшити конкуренцію [68]. Посилення інтеграційних процесів у світовому економічному та політичному просторі визначається вектором економічного розвитку регіонів. Збалансована внутрішня та зовнішня політика в соціально-економічній сфері, в свою чергу [22; 61], сприяє реалізації внутрішнього потенціалу та збільшенню стійких переваг також у межах місцевої економіки.

Державна регіональна політика складається із стратегічних заходів, засобів, механізмів, інструментів та координованих дій органів державної влади та місцевого самоврядування з метою забезпечення розвитку держави в цілому та сталого збалансованого розвитку її

регіонів. Відповідно до поставлених цілей, державна регіональна політика сприяє створенню повноцінного життєвого середовища для населення в усіх регіонах України [12; 19], впливає на гарантію просторової єдності держави та сталого збалансованого розвитку її регіонів [64].

У 2015 році Уряд схвалив Концепцію розвитку сільських територій [39]. Реалізація Концепції розрахована на період до 2025 року і визначено три варіанти розвитку сільських територій (рис. 3).

Рис. 3. Варіанти розвитку сільських територій відповідно до Концепції розвитку сільських територій до 2025 р.

Джерело: [39; 65]

Очікуваними результатами реалізації Концепції розвитку сільських територій [39] визначено досягнення таких цілей:

- збільшення кількості сільського населення та зниження коефіцієнта смертності сільського населення до відповідного показника у містах – 13,1 особи на 1000 мешканців;
- підвищення рівня оплати праці в сільському господарстві;
- збільшення кількості робочих місць на селі до 1 млн;
- збільшення кількості зайнятого сільського населення у 1,5 рази;
- збільшення частки доходів сільських домогосподарств від провадження підприємницької діяльності та самозайнятості до 15 %;

– збільшення частки органічних сертифікованих сільськогосподарських угідь до 7 %, із них ріллі – до 5 %.

У Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, яку схвалив Уряд 30 грудня 2015 року [36], вагоме місце відводиться розвитку сільських територій і відзначається, що розвиток активізує стимулювання диверсифікації аграрного сектору економіки. У цій же Концепції зазначається, що у державах ЄС рівень підтримки за відповідною методикою Організації економічного співробітництва та розвитку становить до 20 % вартості випуску продукції сільського господарства, на 2014–2020 рр. передбачається 408 млрд. євро. Спільна сільськогосподарська політика – головний інструмент політики аграрної підтримки ЄС, який складається з двох компонентів: підтримка ринків та прямі виплати і заходи з розвитку сільських територій (вдосконалення фермерських структур, модернізація сільського господарства, агроекологічні заходи, якість життя на селі) [19–20; 36; 66].

Щодо фермерських структур у 2017 р. Уряд схвалив Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 рр. [40], в які накреслено основні перспективи розвитку сільськогосподарської кооперації на програмних засадах зокрема, просування продукції членів сільськогосподарських кооперативів у ланцюжку від виробництва до кінцевого споживача, створюючи конкуренцію посередницьким структурам, і виходу на привабливіші ринки, зокрема міжнародні; формування партій сільськогосподарської продукції належного обсягу та якості; забезпечення технологічного процесу виробництва, просування продукції на ринок; підвищення рівня зайнятості шляхом розвитку трудомістких галузей сільського господарства; створення нових робочих місць на селі, зокрема через стимулювання сільськогосподарської кооперації; збільшення кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, заснованих фермерськими господарствами самостійно або спільно із членами особистих селянських господарств, на 40–50 одиниць.

Фермерські господарства, сільськогосподарська кооперація, а також кластери є перспективною формою створення доданої вартості. Формування просторової мережі ланцюгів доданої вартості забезпечить відтворення агропродовольчого потенціалу та сприятиме соціально-економічному розвитку сільських територій.

Для впровадження змін у сільських територіях необхідно забезпечити ефективне самоврядування, націлене на отримання результатів, розробити перспективний план розвитку громади. Наповнення перспективного плану розвитку сільських територій має базуватися на поєднанні пріоритетних цілей, завдань, механізмів та інструментів його реалізації, що структуровані і збалансовані між різними секторами: аграрним, інвестиційним, бюджетним, податковим, митним, соціальним,

пенсійним, демографічним, екологічним, земельним, містобудівельним, інформаційним, кадровим. Здійснення децентралізації, зокрема бюджетної, надає можливість кожній територіальній громаді бути більше фінансово самостійною, розробляти власну програму розвитку, залучати кошти інвесторів, бюджетні кошти. План забезпечення сталого розвитку сільських територій залежить від індивідуальності окремо взятої території, а отже перелік та зміст компонентів перспективного плану розвитку сільських територій може відрізнятися, плани розвитку можуть бути коротко-, середньо- та довгостроковими.

Окрім того розроблені, затверджені та прийняті до виконання цільові та міжгалузеві програми, проекти розвитку на основі конкурентних переваг, що здійснюються та корегуються в єдиній плановій системі, мають забезпечити вирішення таких завдань [9; 18; 19–21; 50; 67–68]:

- сформувати сталий розвиток території та якісне життя населення;
- сформувати сучасний імідж (здійснити промоцію) території, відкритої для міжрегіональної і міжнародної співпраці;
- об'єднати діяльність і забезпечити концентрацію зусиль місцевих органів влади, населення, підприємців на ключових пріоритетах, що забезпечують даній території прогрес і процвітання в майбутньому.

3. Регуляторно-інституціональна модельність сталого розвитку сільської території в обличчі воєнної та поствоєнної соціально-економічної нормальності

Компоненти, що визначають розвиток сільських територій, мають розроблятися у конструктивному діалозі бізнесу, влади і громадянських інститутів та активних мешканців. За такої умови вони матимуть можливість бути реалізованими на території територіальної громади. Виходячи з мети та змісту системи забезпечення сталого розвитку сільської території, є цілком доцільним її постійне оновлення, зміна пріоритетних напрямів відповідно до поточної ситуації. Разом з тим стратегічна мета щодо забезпечення сталого розвитку сільської території має залишатися незмінною.

Доречною є позиція В. Россохи та М. Плотнікової [49], які акцентують увагу на тому, що «...у межах існуючої системи й технологій державного управління «зверху-вниз» стало практично неможливим забезпечення належних умов праці й проживання людей у сільських поселеннях. Система державного і громадського управління мала формуватися на засадах децентралізації, розширення повноважень самоврядування, відпрацювання організаційно-економічного механізму макроекономічного попиту, територіально-самоврядного й галузевого управління комплексним розвитком регіону».

В основі функціонування системи із забезпечення сталого розвитку сільських територій лежить системний аналіз, за якого будь-який її компонент розглядається як системна сукупність взаємопов'язаних

елементів у зовнішньому і внутрішньому середовищі. В. Г. Підвисоцький та К. Ткачук у своєму дослідженні [21] звертають увагу на те, що під час розроблення цільових, міжгалузевих, секторальних програм розвитку, а також інвестиційних та бізнес-проектів як основних компонентів планової системи слід провести ряд підготовчих дій (рис. 4).

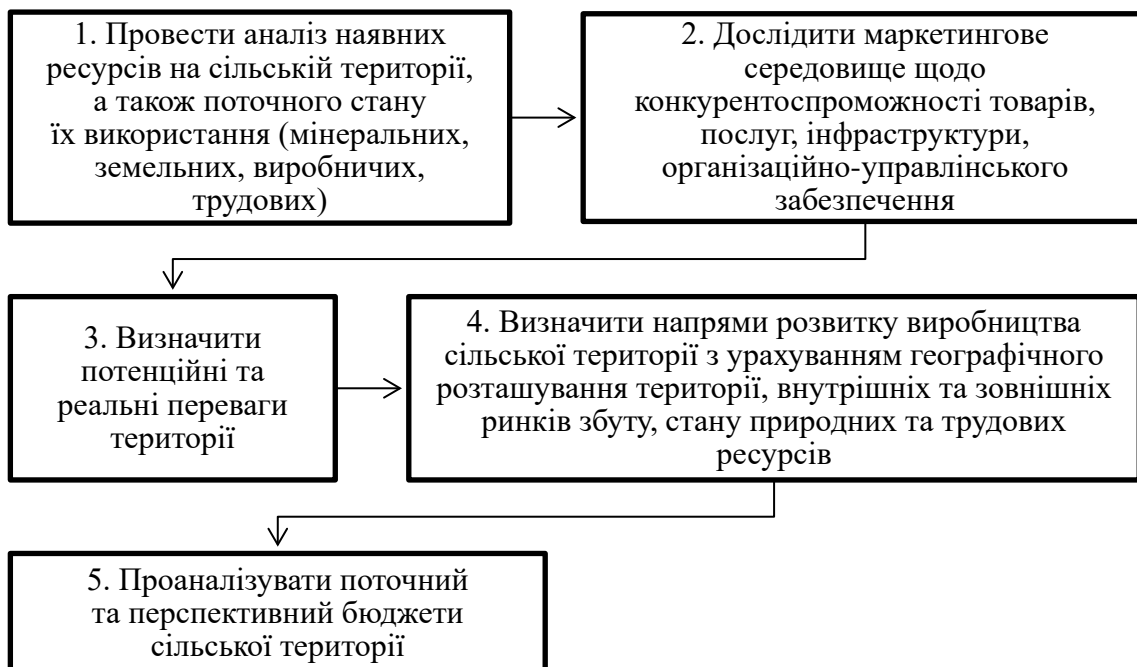

Рис. 4. Основні компоненти забезпечення сталого розвитку сільської території

Джерело: [21]

Очікувані результати функціонування планової системи із забезпечення сталого розвитку сільської території такі:

- поліпшення соціальних стандартів якості життя громадян території;
- поліпшення демографічного стану сільської території;
- створення системи ефективної взаємодії органів представницької та виконавчої влади;
- поліпшення організації надання населенню адміністративних послуг;
- створення сприятливого бізнес-середовища;
- підвищення рівня доходів мешканців сільської території;
- функціонування програм зі збереження довкілля, поліпшення екологічного стану сільської території;
- створення нових високотехнологічних виробничих потужностей та робочих місць;
- збільшення надходжень до бюджету території;
- підвищення ефективності використання бюджету території;
- підвищення конкурентоспроможності підприємств та економіки території у цілому;

– створення ефективної системи управління соціально-економічними процесами розвитку сільської території на довгострокову перспективу.

Також доцільно звернути увагу і на те, що поряд із сильними сторонами та можливостями у кожній сільській території є свої обмежувальні та негативні чинники, які необхідно враховувати повною мірою, тому що вони здатні знизити результативність запланованих цілей сталого розвитку території (рис. 5). Такі обмеження і негативні чинники досить суттєво впливають на можливості сталого розвитку такої сільської території, а тому мають обов'язково бути враховані під час розроблення планової системи забезпечення сталого розвитку.

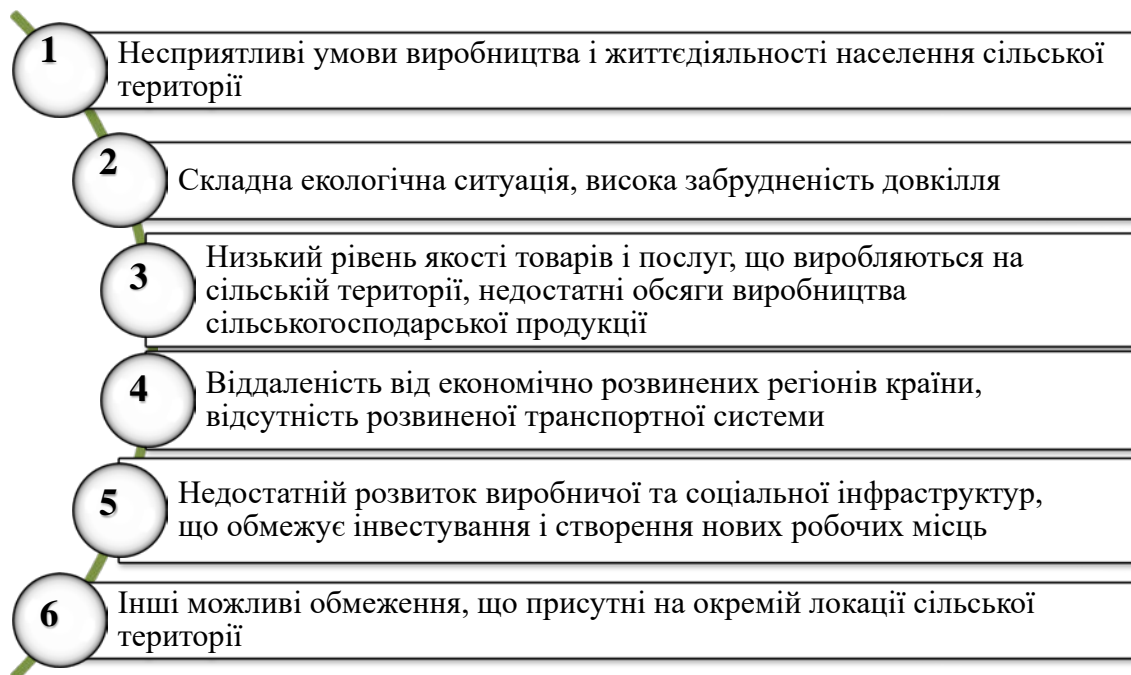

Рис. 5. Обмежувальні та негативні чинники, які здатні знизити результативність запланованих компонентів сталого розвитку сільської території

Джерело: сформовано авторами

С. А. Харчук [57] відзначає, що ключовими в розвитку сільських територій має стати розвиток локального лідерства та «виращування» лідерів із сільських громадян, а також інтеграція нових знань для сільського населення. Тобто мають використовуватися інноваційні підходи в інституційному та соціальному розвитку. Такі підходи, на переконання С. А. Харчук, мають призвести до виникнення соціальних мереж, становлення соціального капіталу сільських територій та подолання соціальної ізоляції сільської території. Також важливим є вирішення інфраструктурних проблем, головною з яких є розвиток інформаційної інфраструктури, тобто стовідсоткове забезпечення сільських територій сучасним швидкісним доступом до мережі Інтернет та 3G-комунікаціями, які нададуть можливість повною мірою використовувати сучасні інноваційні технологічні розробки. Також

автор наголошує на тому, що сільські території мають інтегруватися в урбанізовану систему, якщо хочуть залучити до себе зовнішні інвестиційні ресурси. При цьому має працювати підхід знизу вгору, коли люди самі розробляють свої програми розвитку, їх реалізують, а фінансування здійснюється на основі фандрайзингу.

І. Р. Залуцький звертає увагу на те, що формування передумов сталого розвитку сільських територій доцільно здійснювати з позиції системної євроінтеграційної модернізації всієї вітчизняної політики щодо розвитку сільських територій на основі усунення суперечностей, упорядкування та адаптації чинного законодавства України у сфері розвитку сільських територій до ключових пріоритетів сталого розвитку; уніфікації та інституційного забезпечення національної політики розвитку сільських територій до стандартів країн-членів ЄС [9].

П. І. Гайдуцький та П. Т. Саблук планування розвитку сільських територій нерозривно пов'язують із перспективами розвитку сільського господарства як агропродовольчого сектору економіки [1]. На думку Б. Я. Панасюка, відродження сільських територій є можливим за умови виведення сільського господарства зі скрутного становища, відновлення його виробничої бази, кооперації сільськогосподарського виробництва з переробною промисловістю і торгівлею, розвитку агропідприємств [18].

Т. П. Кальна-Дубінюк та М. В. Бесчастна відзначають, що соціальне партнерство в сільській місцевості є взаємовигідною взаємодією органів місцевого самоврядування, бізнесових структур і громадських об'єднань, спрямована на вирішення соціальних питань у сільській місцевості з метою поліпшення якості життя й забезпечення розвитку соціальних відносин, що здійснюється в межах чинного законодавства [11].

Поряд із соціальним, економічне партнерство, на думку М. Й. Маліка та Л. В. Забуранної, є безальтернативною умовою впровадження моделі розвитку сільських територій з інтеграційною багатокладністю, в якій мають одержати розвиток та всебічну державну підтримку: спільна діяльність селянських господарств на засадах кооперування: товариства зі спільного використання техніки й обробітку землі, громадські пасовища, череди, винокурні, маркетингові групи, спілки землевласників-орендодавців; комунальне і мале приватне підприємництво з надання агровиробничих послуг селянським господарствам населення: кормовиробництво, млини, забійні пункти, молочарні, надання агротехнічних, ветеринарних, торговельних, дорадчих та інших послуг; кооперативне підприємництво: підприємства споживчої, обслуговуючої, виробничої кооперації; агропродуктові й територіальні самоврядні (кластерні) об'єднання (районні, міжрайонні, регіональні) [15] (рис. 6).

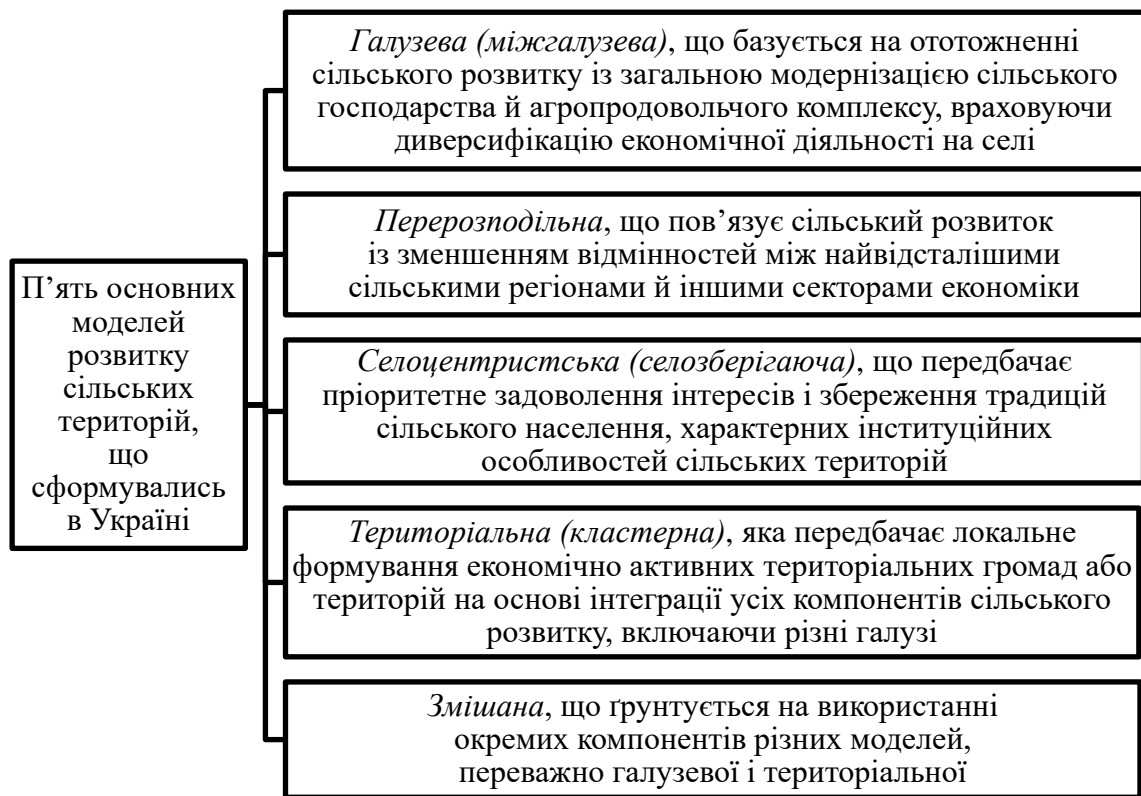

Рис. 6. П'ять основних моделей розвитку сільських територій, що сформувались в Україні, за версією Ю. О. Лупенко
Джерело: [14]

Євроінтеграційний вектор розвитку України обумовлює співробітництво з Європейським Союзом зокрема і щодо розвитку сільського господарства та сільських територій. Так, *Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом* [55] визначає, що сторони співробітничать з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій. Співробітництво щодо розвитку сільського господарства та сільських територій включає охоплює ряд сфер, серед яких зокрема такі:

- сприяння взаємному розумінню політик у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій;
- посилення адміністративних спроможностей на центральному та місцевому рівнях щодо планування, оцінки та реалізації політики;
- заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту довкілля і тварин;
- обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад;
- покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування.

Державна фінансова підтримка сільгосптоваровиробників є одним із інструментів розвитку сільських територій. Закон України № 1877-IV

[28], прийнятий 24 червня 2004 р., визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

У 2020 р. Україна уклала Угоди з ЄС про Підтримку ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні [56] з обсягом фінансування у 25 млн. євро. Програма повністю узгоджується з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС і є другою частиною комплексної програми, яка має на меті сприяти розвитку більш інклюзивного та конкурентоспроможного аграрного сектору, орієнтованого на зростання та сталий розвиток малих і середніх фермерських господарств та малих і середніх підприємств, сприяючи тим самим боротьбі проти зuboжіння та депопуляції сільських територій України і спрямована на три основні сфери (рис. 7).

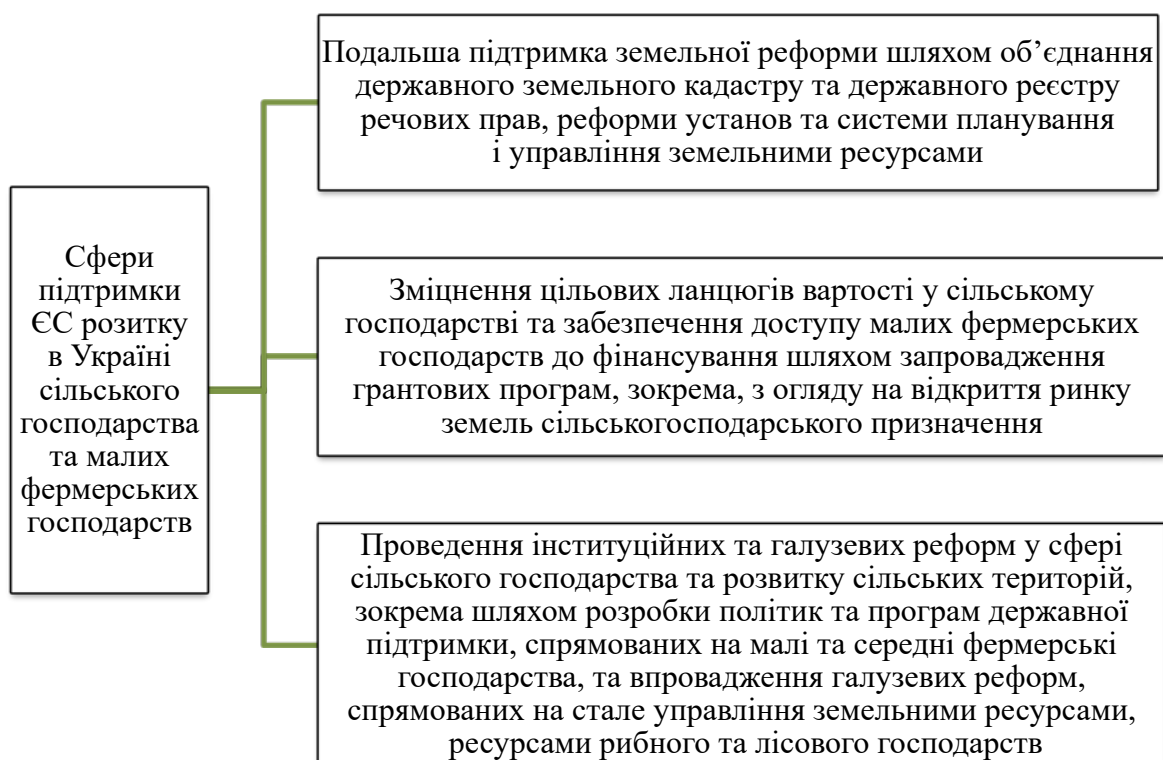

Рис. 7. Сфери підтримки ЄС розвитку в Україні сільського господарства та малих фермерських господарств відповідно до Угоди з ЄС

Джерело: [56]

Перша частина програми, що фінансується в рамках Щорічної програми дій на 2019 рік для України, зосереджена на зміцненні інституцій, підтримці земельної реформи та розвитку ланцюгів створення вартості. Ця частина фінансово доповнюватиме програму в усіх розглянутих сферах, а також буде спрямована на розширення доступу малих фермерських господарств до кредитів, особливо в рамках

земельної реформи. Окрім вирішення проблем, характерних для малих фермерських господарств та сільських малих і середніх підприємств, програма також сприятиме підвищенню обізнаності про допомогу ЄС у сільській місцевості, яка сприймалася як занадто орієнтованою на Київ, а також сприятиме просуванню перших географічних зазначень для українських продовольчих товарів [56].

У серпні 2020 р. Уряд затвердив Державну стратегію регіонального розвитку до 2027 р. [4] в якій серед іншого визначені завдання і щодо розвитку сільських України, зокрема такі:

- запровадження підтримки інтегрованих проєктів розвитку сільських територій, обов'язковою складовою яких є забезпечення сільських населених пунктів водопостачанням та водовідведенням;

- стимулювання розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на сільських територіях: забезпечення покриття 100 % сільських територій фіксованим широкосмуговим доступом до Інтернету та 95 % населення мобільним Інтернетом для можливості формування нових міжрегіональних зв'язків;

- сприяння розвитку різних форм кооперації, фермерства, забезпечення доступності ринків збуту для малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції, інфраструктури для зберігання сільськогосподарської продукції; запровадження нових технологій та обладнання для переробки сільськогосподарської сировини;

- стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на сільських територіях, насамперед віддалених та з низькою щільністю населення, шляхом використання фінансових, методичних та організаційних інструментів, поліпшення комунікації між сільськими підприємцями та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування;

- сприяння розвитку туристичної інфраструктури на сільських територіях;

- поліпшення медичного обслуговування мешканців сільських територій: запровадження практики диспансерних оглядів для мешканців сільських територій, у т. ч. із застосуванням мобільних пунктів, оснащених необхідним обладнанням;

- створення умов для стимулювання переселення на сільські території мешканців міст, що планують розпочати провадження підприємницької діяльності;

- поліпшення умов транспортної доступності сільських населених пунктів до адміністративних центрів територіальних громад та найближчих міст з населенням понад 50 тис. осіб;

- приведення насамперед у належний стан автомобільних доріг, якими здійснюється довозення учнів до опорних закладів загальної середньої освіти, а також громадян до закладів охорони здоров'я.

Серед законодавчих ініціатив щодо забезпечення подальшого розвитку сільських територій, зокрема є такі проєкти законів України:

– «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» № 3205 від 12.03.2020 [45].

– «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» № 3205-1 від 13.03.2020 [46].

– «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» № 3205-2 від 25.05.2020 [47].

– «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення гарантій сталого розвитку сільських територій» № 3212 від 13.03.2020 [42];

– «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення Фонду розвитку сільських територій» № 5584 від 28.05.2021 [43].

– «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення та функціонування Фонду розвитку сільських територій» № 5584-1 від 15.06.2021 [44].

3 березня 2021 року Уряд України оновив стратегічні пріоритети розвитку України, ухваливши *Національну економічну стратегію України до 2030 р.* [33]. Така Стратегія передбачає і стратегічний курс політики у сфері розвитку агропромислового сектору, що включає підтримку та розвиток сільських територій шляхом:

– підтримки сільського розвитку та збереження традиційного способу життя у сільській місцевості, підвищення добробуту сільського населення, саморозвитку та самореалізації сільського населення;

– диверсифікації сільської економіки, створення умов для розвитку бізнесу, розвитку сільського зеленого туризму;

– сприяння забезпеченню сільських мешканців соціальними, культурно-освітніми, побутовими послугами та об'єктами соціальної інфраструктури;

– створення Фонду розвитку сільських територій.

У 2021 році Президент України в інтерв'ю українським телеканалам у межах Всеукраїнського форуму «Україна 30. Культура, медіа, туризм» [48] зазначив, що для відродження українського села насамперед необхідно подбати про робочі місця та відновлення інфраструктури в сільській місцевості, і у цьому напрямку вже розпочалася робота – це програма «Нове село». Президент повідомив, що в рамках такої програми вже готується 1600 інфраструктурних проєктів у кожне село і програма розрахована на 9-10 років. Заплановано, що у найближчі 3,5-4 роки буде реалізовано 500–600 інфраструктурних проєктів.

Наприклад, перший досвід з відновлення життя в селах влада отримала поблизу контрольних пунктів в'їзду-виїзду на лінії розмежування у Щасті, Новотроїцькому, Станиці Луганській. Там було організовано роботу центрів адміністративних послуг, банківських та поштових відділень, магазинів, аптек, і люди, серед іншого з сусідніх

сіл, їх активно відвідують. Окрім цього, для сіл розробляються економічні програми, програми з розвитку АПК, пов'язані з малими фермерськими господарствами та їхньою підтримкою, програма розвитку тваринництва.

Зокрема, пілотний проєкт «Нове село» запустили у Шульгинській громаді [52]. Для місцевих мешканців побудували сервісний та освітній центри, аптечний пункт, супермаркет та відділення пошти. Поруч також сучасний дитячий майданчик та літній кінотеатр. Модульне містечко побудували аби покращити для мешканців громади доступ до послуг з оформлення документів. Раніше мешканцям доводилося їздити до районного центру, за 30 км.

Окрім цього 7 квітня 2021 р. Уряд розширив напрями бюджетної програми з надання державної фінансової підтримки для сільськогосподарських товаровиробників, прийнявши відповідну постанову Кабінет Міністрів [26], зокрема доповнено такими напрямками як:

- державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції;
- відшкодування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників, які використовують меліоровані землі;
- державна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції;
- державна підтримка виробників картоплі;
- державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь.

Висновки. Підсумовуючи результати досліджень, можна стверджувати, що в умовах впровадження децентралізації з'являються нові можливості розвитку сільських територій. Розвиток місцевого самоврядування, децентралізація влади та передача ресурсів, повноважень на місця в рамках проведення реформи сприятиме насамперед підвищенню фінансової спроможності, інвестиційної привабливості сільських територій та створенню умов для якісного та комфортного проживання мешканців сільських (селищних) територіальних громад.

Реформа децентралізації актуалізувала необхідність досягнення оптимального вибору структури господарської діяльності окремого регіону шляхом формування соціально-економічного ландшафту відповідно до набору регіональних факторів виробництва, які знаходяться у порівнянні з іншими регіонами в надлишку.

Перед місцевими громадами та їх самоврядними органами з'явилися як нові можливості, так і нова відповідальність, вимоги якісних управлінських характеристик їх представників у органах місцевого самоврядування, готовності представників місцевого бізнесу вступати у партнерські відносини один з одним й органами місцевого самоврядування, брати на себе частину відповідальності за підтримку та розвиток такого рівня соціальної інфраструктури у сільській місцевості, яка б забезпечувала задоволення потреб місцевих мешканців у адміністративних, соціальних, комунальних послугах, була стимулом проживання економічно активного населення в сільських (селищних) територіальних громадах.

Проведене дослідження підтверджує визначальну роль децентралізації управління в процесах соціально-економічного розвитку сільських територій. Одними із головних завдань децентралізації системи управління є подолання економічної роз'єднаності, дезінтеграційних процесів, асиметрій та диспропорцій розвитку сільських територій, під впливом яких опинилась їх значна частина.

Про це зазначається і в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [38]: «збереження диспропорційності адміністративно-територіального устрою як основи існування нераціональної територіальної організації влади (відсутність цілісної території адміністративно-територіальної одиниці базового рівня, перебування територіальної громади села, селища, міста у складі іншої територіальної громади або на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, територіальної громади району в місті) призводить до конфлікту компетенції як між місцевими органами виконавчої влади, так і між органами місцевого самоврядування».

Разом з тим слід акцентувати увагу на тому, що для підвищення ефективності політики децентралізації необхідним є формування цілісного бачення відповідних заходів, чітких критеріїв оцінювання та прогнозування їх впливу на соціально-економічний розвиток сільських територій задля, насамперед, забезпечення спроможності.

Отже, забезпечення переходу розвитку сільських територій на засади сталості в умовах адміністративно-територіальної реформи, децентралізації владних повноважень, неможливо здійснити без розроблення та вибору ефективної моделі із забезпечення сталого розвитку. Необхідність запровадження такої моделі полягає в її системності, врахуванні всіх чинників та можливих важелів, що нададуть сільській території можливість подальшого розвитку, підвищення якості життя її населення, а також урахування всіх можливих ризикових моментів, які можуть вплинути на ефективність компонентів такої системи.

Список використаних джерел:

1. Гайдучий П. І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території. *Соц.-екон. пробл. розвитку укр. села і сіл. територій* : матеріали 7-х річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (9–10.11.2005 р.) / редкол. : П. Т. Саблук [та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. С. 85–93.
2. Губені Ю. Е., Коверко Ю. А. Розвиток особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 68–73.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
5. Дієсперов В. С. Сільські громади та адміністративно-територіальна реформа. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 56–63.
6. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
7. Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналітична доповідь / за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2019. 192 с.
8. Зайняте населення за видами економічної діяльності по регіонах. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/rp/zn_ed_reg/zn_ed_reg_u/arch_zn_ed_u.htm
9. Залуцький І. Р. Обґрунтування пріоритетів розвитку сільських територій в умовах системності економічних реформ. *Регіональна економіка*. 2011. № 4 (62). С. 67–75.
10. Інформація про моніторинг розвитку сільських територій (гірських, ОТГ). URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehionalna-polityka/monitorynh/informatsiya-pro-monitoring-rozvitku-silskih-teritoriy-girskih-otg/informatsiya-pro-monitoringrozvitku-silskih-teritoriy-girskih-otg-2/>
11. Кальна-Дубінюк Т. П., Бесчастна М. В. Соціальне партнерство в сільській місцевості з використанням потенціалу дорадчих служб. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 71–76.
12. Ковбасюк Ю. В. Нові підходи до формування регіональної політики та регіонального управління. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 7 (157). С. 246–253.
13. Кудлай В. Г. Сільська поселенська мережа України: виклики, тренди, перспективні вектори розвитку. *Адміністративно-територіальні vs економічно-просторові кордони регіонів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* м. Київ, 19–20 берез. 2020 р.. Київ : КНЕУ. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/33460/aterprk_20_81.pdf?sequence=1&isAllowed=y
14. Лупенко Ю. О. Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 7–10.
15. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 5–14.
16. Мироненко М. Ю. Теоретичні основи управління розвитком регіону. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 1 (8). С. 204–207.
17. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm
18. Панасюк Б. Я. Шлях до відродження села. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матеріали 7-х річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. Київ, 2005, С. 211–217.

19. Петруха Н. М., Петруха С. В. Державне регулювання інтегрованих корпоративних об'єднань в умовах структурно-інституціональної та функціональної трансформації сільської економіки: проблеми методології, теорії, соціально-економічної та секторальної політики : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Професіонал», 2020. 496 с.
20. Петруха С. В. Державне антикризове регулювання аграрного сектору економіки України : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 524 с.
21. Підвисоцький В., Ткачук К. Формування та впровадження програм підвищення конкурентоспроможності територій: метод. матеріали. Київ : Леста, 2010, 64 с.
22. Плотнікова М. Ф. Стратегічні засади розвитку сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 17. Част. 2. С. 43–46.
23. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text>
24. Положення про Міністерство розвитку громад та територій України : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 № 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-%D0%BF#Text>
25. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 28.12.2014 № 79-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-19#Text>
26. Про внесення змін до п. 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки сільгосптоваровиробників : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.04.2021 № 315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-2021-%D0%BF#Text>
27. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#n2>
28. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
29. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII в редакції від 19.03.2017, підстава 1851-19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
30. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
31. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214 в редакції 02.09.2017, підстава 662-2017-п. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015>
32. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 30.03.2016 № 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text>
33. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
34. Про затвердження плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на

2019–2021 рр. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.01.2019 № 77-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2019-%D1%80#Text>

35. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. *Відомості Верховної ради України*. 2014. № 34. С. 1167.

36. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#Text>

37. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.02.2010 № 121-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-%D1%80#Text>

38. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

39. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>

40. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017. № 664-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80#Text>

41. Про схвалення Стратегії сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.07.2019 № 595-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2019-%D1%80#Text>

42. Проект Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення гарантій сталого розвитку сільських територій» № 3212 від 13.03.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68383

43. Проект Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення Фонду розвитку сільських територій» № 5584 від 28.05.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=72072

44. Проект Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення та функціонування Фонду розвитку сільських територій» № 5584-1 від 15.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=72233

45. Проект Закону України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» № 3205 від 12.03.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68360

46. Проект Закону України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» № 3205-1 від 13.03.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68372

47. Проект Закону України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» № 3205-2 від 25.05.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68921

48. Реалізація проекту «Нове село» допоможе відновити українські села та життя в них – Володимир Зеленський. URL: <https://www.president.gov.ua/news/realizaciya-proektu-nove-selo-dopomozhe-vidnoviti-ukrayinski-67013>

49. Россоха В., Плотнікова М. Розвиток сільських територій України в умовах децентралізації управління: стан, проблеми, перспективи. *Економічний дискурс Міжнародний науковий журнал*. 2018. Вип. 4. С. 41–53.

50. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій у контексті забезпечення економічної стабільності держави. *Соц.-екон. пробл. розвитку укр. села і сіл. територій: матеріали 7-х річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників* (9–10.11.2005 р.) / редкол.: П. Т. Саблук [та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. С. 4–18.
51. Сільське, лісове та рибне господарство. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
52. Стала відома перша громада в проєкті Нове село. URL: <https://zemliak.com/news/infrastruktura/1151-stala-vidoma-persha-gromada-v-proekti-nove-selo>
53. Стоянець Н. В. Типологізація регіонів як інструмент процесу прогнозування. *Економіка АПК*. 2014. № 12. С. 21–28.
54. Трансформація сільського розселення в Україні : кол. моногр. / за ред. Т. А. Заяць ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 298 с.
55. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
56. Угода про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні» (ENI/2020/042-345). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_007-20#Text
57. Харчук С. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій: проблеми та шляхи вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015, № 12. С. 20–23.
58. Цілі сталого розвитку та Україна. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>
59. Belei S. Socio-economic content of definition “development of rural territories” and its relationship with the development of rural economy. *Knowledge International Journal*. 2019. № 32 (1). P. 39–45. URL: <https://ikm.mk/ojs/index.php/KIJ/article/view/1400>
60. Dziamulych M., Petrukha S., Yakubiv V., Zhuk O., Maiboroda O., Tesliuk S., Kolosok A. Analysis of the Socio-Demographic State of Rural Areas in the System of their Sustainable Development: a Case Study of Ukraine. *Scientific Papers Series “Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”*. 2021. Vol. 21. Issue 4. P. 223–234. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2022-06/2021_Analysis%20of%20the%20socio-demographic%20state%20of%20rural%20areas%20in%20the%20system%20of%20their%20sustainable%20development%20a%20case%20study%20of%20Ukraine.pdf
61. Global Food Security: Challenges for the Food and Agricultural System (2015). URL: <http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management#page1>
62. Melnyk S., Petrukha N., Shuprudko N., Plychok B., Balanutsa O. Socio-Economic Aspects of the Impact of Military Actions on the Labor Force. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22. No. 7. P. 252–258. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.7.31>
63. Petrukha N. M., Petrukha S. V., Sviridovska A. O., Mazur A. O., Hudenko O. D. Military “Face” Of Unconditional Basic Income. *Economics, Finance and Management Review*. 2022. Issue 2 (10). P. 4–10. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5208-2022-2-4>
64. Petrukha S. Latest Global Challenges for Development of Agro-Food Clusters in the Context of Achieving the Sustainable Development Goals. *Аграрна економіка*. 2021. Т. 14. № 1–2. P. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.31734/agrarecon2021.01-02.110>
65. Petrukha S. Rural economy: directions of new theorization and implementation of best european financial regulation practices. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 5 (40). P. 454–464. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.245198>

66. Putintsev A., Klymenko O., Mala S., Horlach A., Petrukha N., Kovtun M. Financial Aspects Of Social And Environmental Responsibility Of Business. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*. 2022. № 12 (2), special XXIX. P. 49–56. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120229/papers/A_09.pdf

67. Ryzhakova G., Petrukha S., Petrukha N., Krupelnytska O., Hudenko O. Agro-Food Value Added Chains: Methodology, Technique and Architecture. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. Volume 4 (45). P. 385–395. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3809>

68. Vahonova O., Tryfonova O., Bondar O., Petrukha N., Kyrychenko O., Akimov O. Economic Justification for Strategic Decisions to Improve the Competitiveness of the Enterprise. *Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. № 2/01-XXVII. P. 198–202. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120127/papers/A_36.pdf